

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

อุปนิษัต เป็นส่วนหนึ่งของพระเวท และเป็นส่วนสุดท้าย อยู่ท้ายสุดของพระเวท ซึ่งเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาฮินดูพระเวท จึงเรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่า เวทานตะ (เวท + อนุต ที่สุด, ส่วนอันเป็นที่สุด) หมายความว่า อุปนิษัตเป็นที่รวมสุดท้ายของสาระคำสอนของพระเวท ความหมายที่สำคัญที่สุดแท้ ๆ ของคำสอนในพระเวททั้งหลายนั้นปรากฏในรูปที่ดีที่สุดและชัดเจนที่สุดในอุปนิษัต อาจกล่าวได้ว่า อุปนิษัตเป็นพื้นฐานของแนวคิดทางปรัชญาและศาสนาทั้งหมดของชาวอินเดีย แนวคิดทางปรัชญาที่กระจัดกระจายอยู่ในมันตระ พราหมณะและอาร์ณยะของพระเวทได้รับการประมวลมากล่าวไว้ในอุปนิษัต จุดประสงค์ของอุปนิษัตไม่ใช่เพียงเพื่อเผยแพร่ความจริงทางปรัชญาเท่านั้น แต่เพื่อนำความสงบและอิสรภาพมาสู่จิตที่เป็นทุกข์ของมนุษย์ทั้งหลาย คำสอนในอุปนิษัตจึงเป็นคำสอนเรื่องที่เกี่ยวข้องกับจิตใจที่แตกต่างจากพิธีกรรม ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นปฏิบัติต่อพิธีกรรม อีกทั้งอุปนิษัตได้สร้างทฤษฎีเกี่ยวกับจักรวาลที่แตกต่างจากหลักคำสอนเรื่องการบูชาของคัมภีร์พราหมณะอีกด้วย

คำว่า อุปนิษัต มาจาก อุป (Upa) อุปสรรค แปลว่า ใกล้ นิ (Ni) อุปสรรค แปลว่า ดึงออกดึงใจ และ สทฺ (Sad) ธาตุ แปลว่า นั่ง รวมคำทั้งสามเข้าด้วยกัน แปลว่า นั่งใกล้อย่างดึงออกดึงใจ หมายความว่า หมู่ของศิษย์ทั้งหลายเข้าไปนั่งใกล้อาจารย์เพื่อเรียนคำสอนที่ศักดิ์สิทธิ์อย่างดึงออกดึงใจ เพราะอุปนิษัตประกอบด้วยความหมายที่ลึกลับของพยางค์ โอม (Aum) และการอธิบายคำที่มีความหมายลึกลับ เช่น ศุขฺชลาณ (Tajjalāṇ) เป็นที่บรรจุทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่อยู่เหนือโลก (Esoteric) ดังนั้น คำว่า อุปนิษัต จึงกลายเป็นชื่อสำหรับเรื่องที่ลึกลับและศักดิ์สิทธิ์ (รหস্যม) (S. Radhakrishnan 1953:19) ซึ่งอาจารย์จะสอนแก่ศิษย์ผู้นั่งใกล้หรือมีความใกล้ชิดอาจารย์เป็นพิเศษซึ่งเป็นผู้สมควร แต่จะไม่สอนแก่บุคคลผู้ไม่สมควร เพราะเกรงว่าจะเกิดความเข้าใจผิดและนำไปใช้ผิด

สังกราจารย์ ได้ให้ความหมายว่า อุปนิษัต เป็นคำนามมาจาก สทฺ ธาตุ แปลว่า ทำให้หลวม (To loosen) บรรลุ (To reach) หรือ ทำลาย (To destroy) ผสมกับอุปสรรคคือ อุป และ นิ ดังนั้น คำว่า อุปนิษัตจึงมีความหมายว่าพรหมวิทยาเป็นเครื่องทำให้อภิปรัชญาสิ้นสุดหรือเป็นเครื่องทำลายอภิปรัชญา คำว่าที่เกี่ยวข้องกับเรื่องพรหมวิทยาจึงเรียกว่า อุปนิษัต ค่อมาก็เรียกว่า เวทานตะ (S. Radhakrishnan 1953:20)

ยาคุบ มสึห์ (Yakub Masih) กล่าวว่า คำว่า อุปนิษัต มาจาก อุป+นิ+สทฺ หมายถึง การนั่งใกล้บุคคลบางคน เพื่อคำสอนที่ศักดิ์สิทธิ์และเกี่ยวข้องกับสิ่งที่อยู่เหนือโลก (Esoteric) คำว่า อุปนิษัต หมายความว่า ความถึงคำสอนที่ลึกลับ (รหস্যม) อุปนิษัตบรรจุนั้นตระที่มีความหมายลึกลับ เช่น ตพฺวนํ (Tadvanam, Kena 4.6) ตชฺชลาณํ (Tajjalāṇ, C.U. 3.14.1) เพราะคำสอนที่มีอยู่ในอุปนิษัตเหล่านี้เป็นเรื่องที่ลึกลับและศักดิ์สิทธิ์จึงถูกถ่ายทอดให้แก่ลูกชายคนแรกเท่านั้น (C.U. 3.11.5) หรือแก่ลูกชายหรือศิษย์ (B.U. 6.3.11, S.U. 6.22, Maitrī 6.29) หรือแก่อันเดวลิกผู้ประพาดิพรหมจรรย์แล้วอย่างน้อยเป็นเวลาหนึ่งปี คำสอนในอุปนิษัตจะไม่สอนให้สตรีและบุคคลในวรรณะศูทร ดังนั้น คำว่า อุปนิษัต จึงมีความหมายเป็นคำสอนที่ศักดิ์สิทธิ์ที่จะสอนให้แก่ลูกชายหรือลูกศิษย์ผู้ชายที่ประพาดิพรหมจรรย์แล้วเท่านั้น และเป็นคำสอนสำหรับบุคคลในวรรณะสูงเท่านั้น (Yakub Masih 1983: 47)

อุปนิษัตเท่าที่พบมีมากกว่า 200 อุปนิษัต แต่ที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางนั้น มีเพียง 108 อุปนิษัตเท่านั้น ซึ่งมีชื่อปรากฏในมุกติกะ อุปนิษัตที่เป็นส่วนของยชุรเวท โดยทั่วไปแล้ว อุปนิษัตที่เป็นงานสำคัญมีเพียง 10 อุปนิษัตเท่านั้น แต่สังกรจารย์ได้เขียนอรรถกถาอธิบายอุปนิษัตไว้ 11 อุปนิษัตคือ อีศะ, เกนะ, กฤษะ, ปรีศนะ, มุณจกะ, มาณจุกยะ, ไตตติรียะ, โอตเรยะ, ฉานโทคยะ, พฤทธารณยะ, และเสวตาสวตระอุปนิษัต (S. Radhakrishnan 1962: 141)

เวลาในการแต่งอุปนิษัตเหล่านั้นไม่สามารถจะบ่งบอกได้อย่างชัดเจนว่าแต่งขึ้นเมื่อไร แต่อุปนิษัตที่เก่าแก่ที่สุด 8 อุปนิษัตคือ โอตเรยะ, เกายีคกิ, ฉานโทคยะ, เกนะ, ไตตติรียะ, พฤทธารณยะ, อีศะและกฤษะอุปนิษัตนั้น แต่งขึ้นในศตวรรษที่ 8 และ 7 ก่อนคริสตกาล และก่อนพุทธกาล ส่วนอุปนิษัตอื่น ๆ ซึ่งสังกรจารย์ได้เขียนอรรถกถาอธิบายไว้นั้นแต่งขึ้นในสมัยหลังพุทธกาล คือประมาณ 400 ปี ถึง 300 ปี ก่อนคริสตกาล (S. Radhakrishnan 1962: 142)

ถ้าจะมีคำถามว่า ใครเป็นผู้แต่งอุปนิษัตเหล่านั้น จึงได้มีจำนวนมากมายังอย่างนั้น ? เราไม่สามารถรู้ได้ว่า ใครเป็นคนแต่งอุปนิษัต เพราะผู้แต่งไม่ได้บอกไว้ อย่างไรก็ตาม เราได้รู้ว่า ผู้แต่งอุปนิษัตนั้นมีหลายคน และแต่งขึ้นในสมัยที่แตกต่างกัน สังเกตได้จากภาษาที่ใช้และแนวคิดหรือทฤษฎีที่เพิ่มเข้ามา แต่ถึงจะมีความคิดใหม่ที่เพิ่มเข้ามามากมายก็ตาม กระนั้น ก็มีจุดมุ่งหมายใหญ่เป็นอย่างเดียวกัน คือ สอนความรู้เกี่ยวกับพรหมัน ซึ่งจะช่วยให้ดวงจิตที่กระสับกระส่ายได้รับความสงบเข้ามาแทนที่ รวมทั้งความเป็นอิสระจากความหลงผิด และการผูกมัดของโลกด้วย จึงอาจกล่าวได้ว่า แม้อุปนิษัตจะมีเป็นจำนวนมาก แต่ปัญหาที่เป็นปัญหาร่วมของอุปนิษัตเหล่านี้มีไม่กี่ปัญหา เช่น ปัญหาเรื่องความมีอยู่ของพรหมัน อาตมัน มายา อวิทยา

การสร้างโลก โมกษะหรือความหลุดพ้น เป็นต้น

ในส่วนที่เป็นหลักคำสอนใหญ่ ๆ ของอุปนิษัท เราพอจะรู้ได้ว่า เป็นคำสอนของใครบ้าง เพราะในอุปนิษัทมีเล่าไว้หลายตอนว่า ฤาษีเป็นผู้รู้และเป็นผู้สอน ฤาษีที่มีชื่อปรากฏนั้นมีหลายท่าน เช่น ฤาษีอรุณี ฤาษียาชฌวัณณะ ฤาษีพาลากิ ฤาษีเสวตเกตุ ฤาษีสาณทิลยะ เป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนี้ อาจจะสามารถสันนิษฐานได้ว่าฤาษีเหล่านั้นเป็นผู้รู้และผู้ประกาศความรู้ทั้งหลายในอุปนิษัท ค่อยจากนั้นก็มีการสอนสืบทอดกันต่อมา

ที่กล่าวว่า อุปนิษัท เป็นส่วนท้ายสุดของพระเวทนั้น หมายความว่า อุปนิษัทเป็นส่วนท้ายสุดของทุกพระเวท ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 พระเวทคือ ฤคเวท, ยชุรเวท, สามเวท, และ อถรรวเวท ดังนั้น อุปนิษัทเมื่อแบ่งลงในพระเวทเหล่านั้นแล้วก็สามารถแบ่งได้ ดังต่อไปนี้คือ

1. ไคตริยะอุปนิษัท เกาษีตฤคอุปนิษัท เป็นส่วนหนึ่งของฤคเวท
2. ไคตติริยะอุปนิษัท กฤษณะอุปนิษัท เสวตาศวตริยะอุปนิษัท และไมตริอุปนิษัท เป็นส่วนหนึ่งของยชุรเวทภาคกฤณณะ (ยชุรเวทคำ) พฤททาริณยะอุปนิษัท และอิศะอุปนิษัทเป็นส่วนหนึ่งของยชุรเวทภาคศุกละ (ยชุรเวทขาว)
3. ฉานโทกยะอุปนิษัท และเกณะอุปนิษัท เป็นส่วนหนึ่งของสามเวท
4. ปรัศนะอุปนิษัท มุณฑากะอุปนิษัท และมานะกยะอุปนิษัท เป็นส่วนหนึ่งของอถรรวเวท

อุปนิษัทถือได้ว่ามีความสำคัญต่อแนวคิดค่านิยมปรัชญาและศาสนาของชาวอินเดียเป็นอย่างมาก เพราะอุปนิษัทแสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการที่สำคัญอย่างยิ่งของลัทธิพระเวท ศาสนาตามคัมภีร์พระเวทนั้นเป็นศาสนาที่นับถือเทพเจ้าเป็นจำนวนมาก (พหุเทวนิยม) บุคคลผู้หรือนักคิดอุปนิษัทเป็นผู้เบื่อหน่ายต่อการเคารพบูชาเทพเจ้าเป็นจำนวนมาก นักคิดอุปนิษัทพิจารณาเห็นว่า เทพเจ้าที่มีจำนวนมากเหล่านั้น เช่น อินทระ อัคนิ ประชาบดี รุทระ เป็นต้น แท้ที่จริงมีความเกี่ยวพันกัน ไม่ได้แตกต่างและเป็นอิสระจากกัน เทพเจ้าเหล่านั้นทั้งหมดเป็นการแสดงออกหลากหลายของอำนาจที่มีอยู่หนึ่งเดียวเท่านั้นเอง อำนาจนี้แผ่คลุมไปทั่วจักรวาล อำนาจที่ว่านี้ก็คือ พระเจ้าที่แท้จริง ซึ่งมีเพียงหนึ่งเดียว (เอกเทวนิยม) ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าแนวคิดแบบพหุเทวนิยมของพระเวท ได้พัฒนาไปสู่แนวคิดแบบเอกเทวนิยมของอุปนิษัท

นักคิดและนักปฏิบัติในยุคอุปนิษัทอธิบายว่า พระเจ้าที่มีอยู่หนึ่งเดียวนั้นก็คือ พรหมนั้นจากนั้นก็อธิบายว่า วิญญาณที่อาศัยอยู่ในมนุษย์ทั้งหลายนั้น แท้ที่จริงก็คือ อาตมัน และอาตมันนั้นก็สิ่งเดียวกันกับพรหม ซึ่งเป็นวิญญาณของจักรวาล ดังที่สรุปลงในประโยคที่ว่า ตตฺตวมสि “นั่น คือตัวเจ้า” ดังนั้น จึงอาจสรุปได้ว่า คนในยุคอุปนิษัท ไม่แสวงหาพระเจ้าที่อยู่ในสวรรค์ชั้นฟ้า แต่มองหาพระเจ้าที่มีอยู่ภายในตัวเอง ซึ่งนับได้ว่าเป็นพัฒนาการอย่างสูงสุด

ของแนวคิดด้านศาสนาของชาวอินเดีย นอกจากนี้ อุปนิษัทยังมีความสำคัญต่อระบบปรัชญาต่าง ๆ ของอินเดีย โดยเฉพาะเป็นพื้นฐานของปรัชญาเวทานตะ ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นพัฒนาการระดับสูงสุดของปรัชญาอินเดีย (รุ่งเรือง บุญไธสง 1970 :30-31) ระบบปรัชญาอื่น ๆ เช่น นยายะ, ไวเศษิกะ, ปูรวมีมาสา, อุตครมีมาสา, สางขยะ, และโยคะ ซึ่งยอมรับนับถือพระเวท ก็ได้แนวความคิดหลายอย่างไปจากอุปนิษัทสำหรับสนับสนุนทฤษฎีของตน เพราะอุปนิษัทมีข้อความที่คลุมเครืออยู่มากมาย ซึ่งสามารถแปลความหมายได้หลายทางแล้วแต่ใครจะคิดไปในทางใด

พระสูตรคัมภีร์ หมายถึง คัมภีร์ที่บันทึกและรวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าในส่วนที่เป็นข้อปฏิบัติที่เรียกว่า ธรรม นอกจากนี้ยังมีประวัติและท้องเรื่องประกอบด้วย

คำว่า สูตร หรือ สูตรคัมภีร์ หมายถึง เส้นด้ายหรือเส้นบรรทัด พระสูตรถือว่าเป็นแนวทางดำเนินชีวิต เช่นเดียวกันกับเส้นด้ายหรือเส้นบรรทัดเป็นของสำคัญสำหรับช่างไม้ อีกประการหนึ่งเปรียบเหมือนเส้นด้ายใช้ร้อยดอกไม้ ฉันทะ พระสูตรก็เป็นที่ยอมรับคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ฉันทะเหมือนกัน (มหามกุฏราชวิทยาลัย 2532: 19)

พระสูตรคัมภีร์ เป็นคัมภีร์หนึ่งในบรรดาคัมภีร์พระไตรปิฎกซึ่งเป็นคัมภีร์ที่รวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมด พระไตรปิฎกนั้น มี 3 คัมภีร์ คือ

1. พระวินัยปิฎก ประมวลระเบียบและวินัยในพระพุทธศาสนาทั้งหมด
2. พระสูตรคัมภีร์ ประมวลหลักธรรมคำสอนทั้งปวง
3. พระอภิธรรมปิฎก ประมวลปรัชญาสูง ๆ แฝงไว้ด้วยจิตวิทยาและจริยศาสตร์ (มหามกุฏราชวิทยาลัย 2537: 123)

พระสูตรคัมภีร์นั้นแบ่งออกเป็นหมวดใหญ่ ๆ เรียกว่า นิกาย 5 นิกาย ดังต่อไปนี้คือ

1. ทีมนิกาย แปลว่า หมวดขนาดยาว หมายถึง หมวดที่รวบรวมพระสูตรที่มีขนาดยาวไว้ส่วนหนึ่งไม่ปะปนกับพระสูตรประเภทอื่น ในหมวดนี้มีพระสูตร 34 สูตร มีพรหมชาลสูตร เป็นต้น

2. มัชฌิมนิกาย แปลว่า หมวดขนาดปานกลาง หมายถึง หมวดที่รวบรวมพระสูตรขนาดกลาง ไม่สั้นเกินไป ไม่ยาวเกินไป ไว้ส่วนหนึ่ง ในหมวดนี้มีพระสูตร 152 สูตร มีมูลปริยายสูตร เป็นต้น

3. สังยุตตนิกาย แปลว่า หมวดประมวล คือ ประมวลเรื่องเดียวกันไว้เป็นหมวดหมู่ เช่นเรื่องพระมหากัสสป เรียกว่า กัสสปสังยุตต์ เรื่องมรรค (ข้อปฏิบัติ) เรียก มัคคสังยุตต์ ในหมวดนี้มีพระสูตรรวมทั้งสิ้น 7,762 สูตร มีโอมตมสูตร เป็นต้น

4. อังคุตตรนิกาย แปลว่า หมวดที่เป็นส่วนเกิน คือ จัดธรรมไว้เป็นหมวด ๆ ตามลำดับตัวเลข เช่น หมวดที่ธรรมข้อเดียว เรียกว่า เอกนิบาต หมวดที่มีธรรม 2 ข้อ เรียกว่า ทสกนิบาต หมวดธรรม 3 ข้อ เรียกว่า ดิกนิบาต เป็นต้น จนถึงหมวดธรรม 10 ข้อ เรียกว่า ทสกนิบาต หมวดธรรมเกิน 10 ข้อ เรียก อติเรกทสกนิบาต ในหมวดนี้มีพระสูตรรวมทั้งสิ้น 9,557 สูตร มีจิตตปริยายสูตร เป็นต้น

5. ขุททกนิบาต แปลว่า หมวดเล็กน้อย รวบรวมข้อธรรมที่ไม่ได้จัดเข้าใน 4 หมวดข้างต้น มารวมไว้ในหมวดนี้ทั้งหมด มี 15 เรื่องคือ ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา ชาดก นิตยเทศ ปฏิสัมภิตามัคค์ อปทาน พุทธวงศ์และจริยาปิฎก (สุชีพ ปุญญานุภาพ 2537: 21-22)

ทั้งสองทรรคนั้นยอมรับแนวคิดเรื่องพรหม เพราะมีการสอนถึงเรื่องพรหมไว้ในทั้งสองคัมภีร์ อีกประการหนึ่งคำว่า พรหม ในคัมภีร์ทั้งสองนั้น ก็มีรากศัพท์อันเดียวกัน คือ สันสกฤตเป็น พฺรหฺ ธาตุ ส่วนบาลีเป็น พฺรหฺ ธาตุ และธาตุทั้งสองนั้นก็แปลว่า เจริญ แดกออก ออกขึ้น เหมือนกัน ศรี ราชากฤษณันเองก็ได้อธิบายไว้ว่า พระพุทธเจ้าตรัสเรียกพระองค์เองว่า พรหมภูต (พรหมภูต) ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงยอมรับทรรคนะสัมบูรณ์นิยมคือ เรื่องความแท้จริงสูงสุด ทั้งที่พระองค์เองไม่ได้สอนเรื่องพระเจ้า (Bapat P.V. 1959: Xi) จึงเป็นที่น่าสนใจว่า แนวคิดเรื่องพรหมนั้นในคัมภีร์อุปนิษัต ซึ่งเป็นคัมภีร์ของศาสนาฮินดูพระเวท และแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์พระสูตรตันตปิฎก ซึ่งเป็นคัมภีร์ของพระพุทธศาสนานั้น มีความหมายเหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมของคัมภีร์ทั้งสองจึงน่าจะตอบคำถามปัญหาข้างต้นนั้นได้กระจ่างชัดยิ่งขึ้น ดังนั้น ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจึงเลือกศึกษาคัมภีร์ทั้งสองคือ คัมภีร์อุปนิษัตเป็นคัมภีร์ของศาสนาฮินดูพระเวท และคัมภีร์พระสูตรตันตปิฎกเป็นคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา

2. ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการวิจัย

2.1 เพื่อศึกษาให้ทราบถึงความหมายและลักษณะของพรหมในทรรคนะของคัมภีร์อุปนิษัตอันเป็นคัมภีร์ของศาสนาฮินดูพระเวทและทรรคนะของพระสูตรตันตปิฎกอันเป็นคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา

2.2 เพื่อศึกษาศึกษาเปรียบเทียบให้เห็นแนวคิดเรื่องพรหมทั้งในด้านที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกันของคัมภีร์อุปนิษัตและคัมภีร์พระสูตรตันตปิฎก เพื่อขยายขอบเขตแห่งความรู้ให้กว้างขวางยิ่งขึ้นและเป็นการส่งเสริมทรรคนะให้ลึกซึ้ง

3. ขอบเขตของการวิจัย

3.1 คัมภีร์อุปนิษัทจะศึกษาเฉพาะส่วนที่ว่าด้วยพรหม เฉพาะในอุปนิษัทหลัก 13 คัมภีร์ ได้แก่ พุทททาร์ณยะอุปนิษัท ฉานโทคยะอุปนิษัท ไอตเรยะอุปนิษัท ไตตติรียะอุปนิษัท อีศะอุปนิษัท เกณะอุปนิษัท กฐะอุปนิษัท ปรีศณะอุปนิษัท มุณฑะอุปนิษัท มาณฑุกะอุปนิษัท ศเวตาสวตเรอุปนิษัท เกาษีตกิอุปนิษัท และไมตริอุปนิษัท

3.2 คัมภีร์พระสุตตันตปิฎกจะศึกษาเฉพาะส่วนที่ว่าด้วยพรหมเท่านั้น โดยยึดคัมภีร์พระสุตตันตปิฎกฉบับภาษาบาลี เล่มที่ 9-33

4. คำนิยามศัพท์

ศัพท์ต่าง ๆ ที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้เป็นศัพท์ทางศาสนา ซึ่งมีความหมายเฉพาะต่างไปจากที่ใช้กันอยู่โดยทั่วไป ดังนั้น เพื่อจะทำความเข้าใจให้ถูกต้องจึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจศัพท์เหล่านี้ อย่างถูกต้อง ดังต่อไปนี้ คือ

พรหมัน (พฺรหฺมณ) เป็นภาษาสันสกฤต นปุงสกลิงค์ (Neuter) เป็นคำที่ยังไม่ได้แจก รูป แต่เมื่อแจกรูปแล้วก็มีรูปศัพท์ที่ใช้เป็นปรตมาวิภคิต์ที่ใช้ในความหมายเป็นประธานของประโยคว่า พรหม (พฺรหฺม) หมายถึง สิ่งแท้จริงสูงสุด หรืออันตมิสัจจะ ซึ่งมองจากทรรศนะแห่งวัตถวิสัยหรือในฐานะสิ่งที่ถูกรู้ จึงมีชื่อเรียกว่า พรหมัน หมายถึง สิ่งที่เป็นมูลการณ์ของสรรพสิ่งที่ปรากฏในโลก กล่าวคือ เป็นสิ่งที่ป็นบ่อเกิดของโลก เป็นที่กลับคืนไปสู่ของโลก และเป็นที่ยึดอาศัยและดำรงอยู่ของโลก

อาตมัน (อาตฺมณ) เป็นภาษาสันสกฤต ปุงสกลิงค์ (Masculine) หมายถึง ตัวตนสูงสุดแรกทีเดียว หมายถึง ลมหายใจ ซึ่งทำให้ชีวิตยืนยาวอยู่ได้ตราบเท่าที่ลมหายใจยังมีอยู่หรือยังหายใจอยู่ ต่อมาความหมายของคำว่า อาตมันได้เปลี่ยนไปหมายถึง ความรู้สึก (Feeling) จิต (Mind) วิญญาณ (Soul) และจิตวิญญาณ (Spirit) ดังนั้น อาตมันจึงหมายถึง สิ่งที่นอนเนื่องอยู่ในภายใน (Inherent) ของสรรพสิ่ง เป็นผู้รับรู้ (Subject) ประสบการณ์ และเป็นผู้ทำให้สิ่งที่ถูกรู้ (Object) ปรากฏ

พรหมันและอาตมัน ตามแนวคิดของปรัชญาอุปนิษัทแล้วนั้น ถือว่าเป็นสิ่งแท้จริงสูงสุดอันเดียวกัน แต่มองจากแง่ที่ต่างกันเท่านั้น จึงทำให้มีชื่อต่างกัน กล่าวคือถ้ามองจากแง่อัตวิสัยหรือในฐานะผู้รู้ก็เรียกว่า อาตมัน มองจากแง่วัตถวิสัยหรือในฐานะสิ่งที่ถูกรู้ก็เรียกว่า พรหมัน คำทั้งสองนี้ใช้หมายถึงสิ่งเดียวกัน คือ อันตมิสัจจะ (Ultimate Reality) หรือสิ่งสัมบูรณ์ (The Absolute) จะเห็นได้จากประโยคที่สำคัญในอุปนิษัทที่ว่า ดตฺ คตฺ มสฺติ แปลว่า “ นั่นคือตัวเจ้า ” หมายความว่า อาตมันคือ พรหมัน ดังนั้น ในงานวิจัยนี้จึงมีหลายแห่งที่ใช้คำ

ทั้งสองนั้นแทนกัน กล่าวคือในที่แห่งพรหมันบางที่ใช้คำว่า อาตมัน แทน ในที่แห่งอาตมัน บางที่ใช้คำว่า พรหมัน แทน โดยอาศัยหลักเกณฑ์ที่ว่า พรหมันก็คืออาตมัน

พรหม (พฺรหฺม) เป็นภาษาบาลี ปุลงฺลิก คำที่แจกรูปแล้วใช้ในความหมายเป็นประธานของประโยคคือ พรหมา ซึ่งแปลว่า พรหม เมื่อกล่าวในแง่ที่เป็นบุคคลาธิษฐาน หมายถึง เทพหรือเทวดาจำพวกหนึ่งที่อาศัยอยู่ในชั้นพรหมโลก มีชื่อเรียกว่า พรหม ซึ่งสูงกว่าเทวดาสามัญทั่วไป ส่วนในแง่ที่เป็นธรรมาธิษฐาน หมายถึง ความเป็นพระอริยบุคคลทั้ง 4 คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ และความสิ้นราคะ โทสะ โมหะ หรือหมายถึง ธรรมที่ทำให้เป็นพรหม และธรรมที่เป็นปฏิบัติที่นำไปสู่ความเป็นพรหม กล่าวคือ อริยมรรคมีองค์ 8

ดังนั้น ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการเปรียบเทียบแนวคิดในคัมภีร์ทั้งสอง จึงจะใช้คำว่า พรหม (พฺรหฺม) ซึ่งเป็นภาษาสันสกฤตในรูปที่แจกวิภคิต์แล้วแทนคำว่า พรหมัน (พฺรหฺมณฺ) ในคัมภีร์อุปนิษัต ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับคำว่า พรหมา (พฺรหฺมา) ซึ่งเป็นภาษาบาลีในรูปที่แจกวิภคิต์แล้วซึ่งมีความหมายว่า พรหม ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก

5. วิธีดำเนินการวิจัย

5.1 วิธีที่ใช้ศึกษาค้นคว้า การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

5.1.1 ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ โดยการเก็บข้อมูลจากคัมภีร์อุปนิษัตฉบับภาษาสันสกฤต และพระสุตตันตปิฎกฉบับภาษาบาลีในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องพรหมแล้วแปลเป็นภาษาไทย

5.1.2 รวบรวมข้อมูลชั้นทุติยภูมิ คือคำรา หรือเอกสารในส่วนที่เป็นคำอธิบายในเรื่องที่เกี่ยวข้องทั้งเอกสารภาษาไทย และภาษาต่างประเทศ

5.1.3 ศึกษาเปรียบเทียบให้เห็นข้อคล้ายคลึงกันและแตกต่างกันแล้ววิเคราะห์ตีความเพื่อหาข้อสรุปอันเป็นคำตอบของปัญหาในการวิจัยแล้วเรียบเรียงนำเสนอผลการวิจัย

5.2 ลักษณะข้อมูล

5.2.1 ข้อมูลปฐมภูมิ ได้แก่ คัมภีร์อุปนิษัตฉบับภาษาสันสกฤต และพระสุตตันตปิฎกในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องพรหม

5.2.2 ข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ คำราและเอกสารต่าง ๆ ในส่วนที่เป็นคำอธิบายและวิเคราะห์ทั้งเอกสารภาษาไทย และภาษาต่างประเทศ

5.3 แหล่งข้อมูล

5.3.1 ข้อมูลปฐมภูมิ แหล่งข้อมูล คือ ห้องสมุดกลางมหาวิทยาลัยศิลปากร ห้องสมุดสภาการศึกษาามหาวิทยาลัย อภิธรรมมูลนิธิวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ และห้องสมุดมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

5.3.2 ข้อมูลทุติยภูมิ แหล่งข้อมูล คือ ห้องสมุดกลางมหาวิทยาลัยศิลปากร ห้องสมุดคณะอักษรศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และห้องสมุดสภาการศึกษาามหาวิทยาลัย

5.4 วิวิเคราะห์ข้อมูล การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพอันเป็นการวิจัยที่ใช้การหาข้อมูลจากเอกสาร (Literary Data) ส่วนการหาเหตุผล การตีความและการวิจารณ์ จะนำเสนอในเชิงวิจารณ์ เรียกว่า การตีความเชิงวิจารณ์ (Critical Interpretation)

6. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

6.1 ทำให้ได้รับความรู้ที่ชัดเจนเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องพรหมทั้งในด้านความหมายและลักษณะในคัมภีร์อุปนิยัต

6.2 ทำให้ได้รับความรู้ที่ชัดเจนเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องพรหมทั้งในด้านความหมายและลักษณะในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก

6.3 ทำให้ได้รับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความคล้ายคลึงกันและความแตกต่างกันของแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์ทั้งสอง